

Klart språk i Norden

Titel: Å gjøre lovtekster klarere

Forfatter: Ruth Vatvedt Fjeld, professor ved Universitetet i Oslo

Kilde: Klart språk i Norden, 2005, s. 17-27

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/ksn/issue/archive>

© Netværket for sprogåvnene i Norden

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Å gjøre lovtekster klarere

Ruth Vatvedt Fjeld, professor ved Universitetet i Oslo:

1 Innledning

Lover har alltid vært viktige i ordningen av samfunn, både de med skriftkultur og de uten. Norge er et land med en forholdsvis lang historie for skriftlige lover, noe vi vanligvis er stolt av. Denne konferansen handler om offentlig språk generelt, men hovedvekten er lagt på lovspråk spesielt, og det mener jeg er en riktig vektlegging. Det offentlige språket har utgangspunkt i lovspråket. Hensynet til "lovens bokstav" gjør at offentlige tjenestemenn gjerne ordlegger seg litt "krøkkete", som folk ofte sier, altså 'krokete', med mange omveier (og de går ofte innom lovene). Slike uttrykksmåter kan være hensiktsmessig av og til, men i andre tilfeller fungerer de språklige krokveiene bare som en slags stilmarkering, og da er det ikke sikkert at de er hensiktsmessige som informasjonsbærere fra det offentlige til de enkelte samfunnsmedlemmene.

Men er det mulig å formulere lovtekster klart og lettlest for alle? Det er viktig å huske på at lovtekster er generelle tekster som er formulert slik at de skal kunne brukes på en mengde forskjellige enkelttilfeller. Det er lett å si at lovene må være klare og greie og enkle. Men å utforme lovene med bare allmennspråklige uttrykk, er nok bare noe vi lekfolk tror går an, lovskriverne bestreber seg på å være uklare og runde i formuleringene slik at flest mulig tilfeller omfattes av de reglene som gis i lovene. Målet er å unngå huller i lovverket, dvs. at det skal oppstå situasjoner der det er lovløshet, situasjoner man ikke tenkte på, eller som det var vanskelig å forutse da loven ble formulert. Huller i lovverket betyr at det oppstår tilfeller der vi ikke vet hva som er gjeldende rett. Dersom lovene består av for åpne regler og formuleringer, blir det vanskelig å vite om en lov gjelder eller ikke. Det at lovene både skal være presise og altomfattende, gjør nok at lovspråk ofte er vanskelig å forstå for folk uten juridisk skoleing.

I alminnelig språkbruk godtar vi en god del vaghet og omtrentlighet, det er sjelden så viktig å vite nøyaktig hvor lenge noe varer, hvor tungt noe er eller hvem som er offentlig tjenestemann. Det er til og med slik at vi ofte er nødt til å være omtrentlige i vår omgang med begrepene, for hvis vi alltid var presise, fikk vi ikke sagt stort, og det ville bli altfor mye løgn. Dersom en busstabell skulle angi avgangstider på 100-dels sekundet, ville det vært helt uutholdelig, og svært upraktisk. Hvis bussen skal gå kl 9.45, gjør vi ikke noe stort nummer av det om den faktisk går kl. 9.45.58. Men slik slendrian kan man ikke godta i juridisk språk, det må være krystallklart om f.eks. en som er i en jobb, kommer inn under tjenestemannsloven, eller ikke. Lovene skal både være altomfattende og kunne skille nesten like tilfeller fra hverandre, og det stiller store krav til formuleringer og presisjon.

Det juridiske språket har derfor utviklet en egen terminologi, slik som de fleste fag jo har det, og den juridiske terminologien er svært viktig og uunngåelig. Vi forstår og godtar villig at matematikk har klare definisjoner av hva en *kvadratro* er, eller at medisin har en egen forståelse av (og andre betegnelser for) hva *forkjølelse* eller *slag* er, men det er litt vanskeligere å forstå at juristene må ha nøyaktige regler for hva det er å være *gift*, eller hva *små* barn er, eller når man er å regne som *voksen*. Mange av de juridiske termene er tatt fra dagliglivets ordforråd, ord som vi alle kjenner godt og bruker med en viss grad av slingringsmonn. Men de har fått spesielle juridiske betydninger som ikke er tilgjengelige for folk flest. Dermed kan lekmenn som leser lovtekster, fortro at de forstår en lovtekst, fordi det tilsynelatende ikke er noen vanskelige ord i den, men likevel tolke loven feil. Den vagheten som vi trenger for å få samtaler til å gli, blir farlige fallgruver i lovtekstene, og tolkning kan føles som "juridiske spissfindigheter", noe som vi kan lett føle oss maktesløse overfor når vi skal hankses med myndighetene og forvaltningen. Selv om vi ønsker å gjøre vår plikt og ikke

synes vi gjør annet enn det som er vår rett, kan vi komme i juridisk uføre. Onde tunger sier at disse spissfindighetene er noe juristene finner på for at de skal bli uunnværlige. Det er selvsagt ikke rett, spesielle betydningsavgrensninger og generelle regelutsagn er nødvendig for at lovene skal virke i et komplisert, moderne samfunn.

De ordene som brukes i allmennspråk, er oftest temmelig vage, mens de termene som brukes i fagspråk, er betydningsmessig avgrenset av terminologer og fagfolk der grensetilfeller sorteres ut. Som den moderne språkvitenskapens far, Ferdinand de Saussure, sa, er språket som et nett som legges over den amorfe massen som utgjør verden, slik at vi får inndelt den i passe biter eller kategorier vi kan hankses med og som vi setter ord på. Nå er jo ikke språk slik at ordgrensene er så klare som trådene i et nett, og ordene er heller ikke heldekkende for alt i verden, det er mye vi ikke har navn på i det hele tatt, ikke minst fordi verden og vår forståelse av den forandrer seg, og da må vi lage nye ord. Men for at det skal være noen vits i, dvs. for at språket skal være funksjonelt, må vi vite hva vi mener med ordene, hva de refererer til i den virkelige verden, og det må være en viss enighet mellom senderen og mottakeren om denne betydningen. Og spesielt gjør dette forholdet seg gjeldende i kommunikasjon mellom eksperter og allmennheten, da fagspråk ofte har spesielle tolknings- og presiseringsstrategier som allmennheten ikke alltid uten videre kan gjennomskue. Det er særlig viktig i språkbruk som er handlingsstyrende og autoritativ fordi den kan og bør få konsekvenser for andre menneskers liv og oppfatning av virkeligheten. Lovtekster er typiske eksempler på slike tekster, jeg skal her gå nærmere inn på hvordan presiserende adjektiv fungerer i noen lovtekster.

2 Adjektiv som presiseringsverktøy

Som betegnelsen sier, er adjektiv ord som står til andre ord, nemlig til substantiv. Men de står jo ikke bare der, de gjør noe også. Å bruke et ord, er å utføre en handling. Adjektiv brukes først og fremst for å avgrense betydningsomfanget til det overleddet det står til, det vil si at de gjør noe som er ubestemt, mer bestemt.

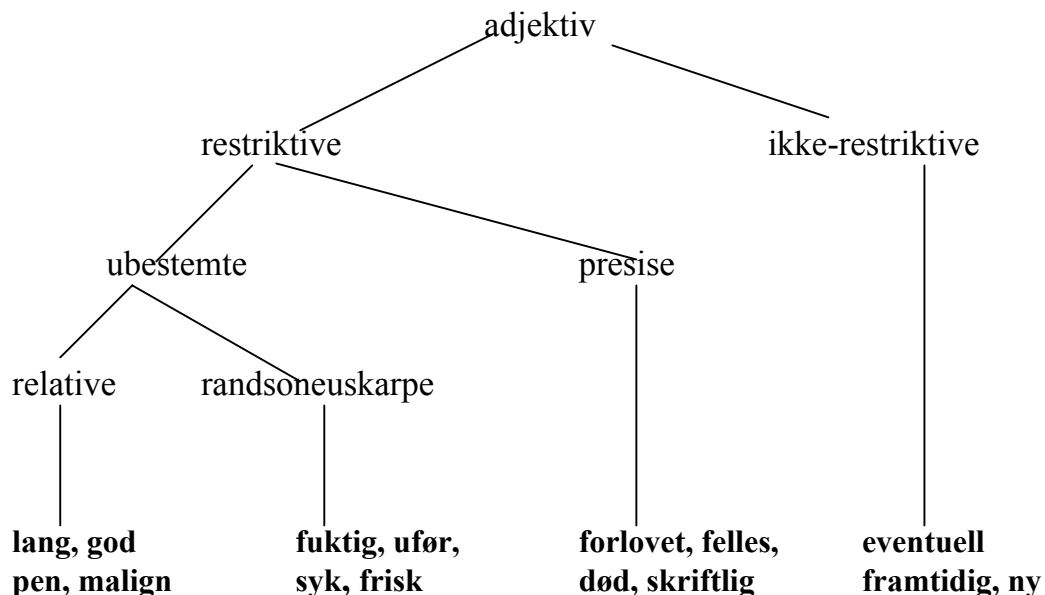
Jeg har undersøkt adjektiv i lovtekster og hvordan de presiserer eller depresiserer et overledd nettopp for å gjøre lovene både så klare og så vage som de må være, men også hvordan de av og til misbrukes både i lover og i annet offentlig språk slik at de samfunnsregulerende tekstene blir unødig uklare. Eksempelene her er stort sett hentet fra lov om folketrygd av 18.12.1987 nr. 102, en lov som har stor betydning for de fleste nordmenn fra alle samfunnslag.

I betydningsanalyse er det nyttig å tenke mengdeteoretisk. Substantivet *hund* omfatter alle hunder i verden, la oss si det er en million. Et adjektiv avgrenser antallet av de forekomstene et substantiv kan dekke. Dersom vi ikke ønsker å si noe som gjelder for alle sammen, men vil avgrense mengden, kan vi gjøre det ved hjelp av et adjektiv: uttrykket *brun hund* omfatter kanskje bare 750 000, og *hvit hund* kanskje bare 100 000 hunder. Adjektiv er altså viktige presiseringsredskaper ved omtale av fenomener og ting fordi de uttrykker mer eller mindre tilfeldige egenskaper ved disse som gjør at vi kan kjenne dem igjen i "den virkelige verden". Hvis vi kopler sammen flere adjektiv, avgrenser vi overleddets betydningsomfang mye mer, særlig hvis adjektivene betegner egenskaper som ikke nødvendigvis henger sammen. Uttrykket *hvit, korthåret hund* vil betegne en enda mindre mengde hunder. Noen adjektiv passer bare for visse overledd og ikke for andre. Det kan være pragmatiske grunner til det; *en blå sol* er bare mulig i fantasiens verden, mens *en blå sky* er helt vanlig. Restriksjoner settes også av ordenes egen betydning, derfor kan vi ikke si *en firkantet sirkel*, men det er selvsagt helt greit å snakke om *en firkantet plass*.

I fagspråk har man ofte spesielle adjektiv for alminnelige vurderingsord, f.eks. snakker man i medisinen om *malign* om det som er dårlig eller uhelbredelig. Svulster kan klassifiseres som *maligne* eller *benigne*, som er polære adjektiv for egenskapen helbredelsesmulighet. Man kan tenke seg den egenskapen framstilt på en skala, og denne skalaen kan fininndeles etter

behov, f. eks. snakker leger om *maligne* og *høygradig maligne tumorer*. Ved hjelp av visse typer adjektiv kan vi altså klassifisere objekter, foreteelser og handlinger, følelser og ideer.

Adjektiv er av svært forskjellige typer, og fyller forskjellige oppgaver som presiseringsverktøy. Jeg har utviklet en modell for semantisk klassifisering av adjektivene etter deres presiseringsegenskaper. Det enkleste er å sette dem opp i en trestruktur (jf. Pinkal 1985):

Den første delingen i restriktive og ikke-restriktive adjektiv er ikke særlig viktig her, jeg vil bare klargjøre at det fins adjektiv som ikke avgrenser overleddet i det hele tatt, slik som i frasene *eventuelle smerter*, *fremtidig kontroll*, men de aller fleste adjektivene er restriktive, dvs. mengdeavgrensende for overleddet. Hovedskillet går mellom de presise og de ubestemte. De presise kan tolkes helt uavhengig av sammenhengen, et utsagn som *felles ordning* er et presist utsagn. En ordning er enten felles, eller så er den ikke det, f. eks. et vaskeri. Man gjør vedtak om at det skal være tilgjengelig for alle beboerne i et borettslag, dermed er det felles. De aller fleste presise adjektiv er konvensjonelt presise, det vil si at de har fått sin betydning ut fra en regel eller konvensjon: *forlovet* er et typisk eksempel. Man avgir et spesielt løfte og så har man plutselig en annen status i samfunnet. Men slike avtaler kan forandres. Det fins også adjektiv som er naturgitt presise, som *død*, *daglig*. I frasen *en daglig dose* kan det knapt misforstås hvor ofte dosen skal tas for en som kan språket. Det er fysiske forutsetninger som er avgjørende for tolkningen. *Fido er en død hund* er vanligvis en udiskutabel sann eller usann påstand, man kan ikke komme med innvendinger som "Det kommer an på...". Det formelle kjennetegnet på presise adjektiv er at de ikke kan gradbøyes, enten så er man forlovet, eller så er man ikke, det er ikke noe mer eller mindre-fenomen, dermed ser vi også at den egenskapen som de uttrykker om sitt overledd, kan knyttes til dette overleddet i sterkere eller svakere grad. De ubestemte adjektivene består av både randsoneuskarpe og relative adjektiv. De randsoneuskarpe er referensielle, slik som de presise. Det vil si at de refererer til noe som fins i virkeligheten, bare at det ikke er så greit å sette grensene for det fenomenet som de betegner. Typiske eksempler er fargeadjektivene. Det er klart at det gir mening å snakke om alle brune objekter i verden, men ikke helt lett å avgjøre hva som er brunt eller ikke. Det er kontekstavhengig, f. eks. er det stor forskjell på fargen på *brunt vann* og *brunt hår*, eller på *rødt blod* og *rød vin*. De fysiske fargene er ganske ulike avhengig av hva som har fargen. Viktige randsoneuskarpe adjektiv i lov om folketrygd er *frisk* og *syk*. Vi vet at det fins syke

personer og sykdom i verden, adjektivet er altså referensielt, men det vil alltid være vanskelig å trekke grensen mellom frisk og syk. Denne grensen er kultur- og situasjonsavhengig, i tillegg til at det er en klar individuell forskjell i toleransen for sykdom.

De relative adjektivene har ikke-referensielt innhold, det vil si at det de uttrykker, er først og fremst en egenskap som sier noe om relasjonen mellom to objekter, foreteelser eller hendelser. *Bruno er stor* sier noe om egenskapen størrelse hos Bruno, men vi vet lite om målene før vi vet noe mer om Bruno. Dersom Bruno er en hest, får vi helt andre mål enn om Bruno er en katt. Vi vet heller ikke mye om Bruno dersom vi hører setningen *Bruno er pen*, denne penheten er helt avhengig av hvem Bruno er og hvilke normer som ligger til grunn for vurderingen. Vi kan ikke avgrense mengden "alle pene ting" i verden, eller "alle store ting", fordi klassifiseringskriteriet er en relativ egenskap.

De relative adjektivene kan deles i to typer, dimensjonsadjektiv, som *stor, tung, lang, flat*, og vurderingsadjektiv, som *pen, sjarmerende, nødvendig* (Bierwisch 1987):

relative adjektiv

dimensjonsadjektiv

vurderingsadjektiv

stor, tung, lang, flat

pen, sjarmerende, nødvendig

Dimensjonsadjektivene uttrykker en type ytre og målbare egenskaper ved overleddet som kan etterprøves objektivt, dvs. det er **målt** som utpreget for dem. Vurderingsadjektivene angir en eller annen form for vurdert egenskap hos overleddet, noe som er **vurdert** som utpreget for dem. Dimensjonsadjektivene er en- eller fådimensjonale, mens vurderingsadjektivene er mangedimensjonale eller mangeasetterte.

Det er vanskelig å avgjøre eksakt hva *stort sykefravær* er, eller hva som er størrelsen på *små barn*, begge er vesentlige for hva man får i stønad fra det offentlige ved sykdom eller fravær fra arbeidet. Men enda vanskeligere er det å vite om en person er i *god tro* eller ikke, eller om det på en arbeidsplass er *dårlige forhold*, eller om noe skjer med eller uten *rimelig grunn*.

3 Tolkning av adjektiv

Det er som regel greit å tolke dimensjonsadjektiv i utsagn som *hesten er stor*. Ved uenighet om tolkningen kan man jamføre adjektivet med en standard f.eks. gjennomsnittsstørrelsen for hester. For svært mange substantiv for fysiske objekter fins det en slik inherent standard, derfor har vi ikke problemer med å tolke utsagn som *huset er stort, boka er stor*, vi vil aldri komme på å si at en bok ikke er stor fordi vi vet om et hus som er større. *Filmen er lang* vil vi vurdere mot hva som er normal lengde på spillefilmer. Normen kan være "naturgitt" (inherent), eller konvensjonell, men den vil være udiskutabel. I lov om folketrygd § 3-8.2 heter det:

Departementet kan fastsette særlige forskrifter om ansvar for sykepengar og om avgift for arbeidsgivere som beskjeftiger arbeidstakere i kortvarige eller tilfældige arbeidsforhold.

Et eller annet sted i forskriftene må arbeidsforholdets lengde presiseres i antall dager, måneder eller år, slik at vi vet hvem regelen omfatter. Det er annerledes om jeg hevder *huset mitt er pent*, da vil det høyst sannsynligvis være noen som har en annen mening om det, og vi har ikke

noen norm for penhet ved hus som det går an å referere til. Vurderingsadjektivene er ikke bare avhengig av overleddet for at de skal kunne tolkes, de er også avhengig av innstillingen til den som ytrer adjektivet. Vurderinger er subjektive. Det er ekstra problematisk å tolke et vurderingsadjektiv hvis det ikke er klart hvem som er kilden for vurderingen (A= allmennspråk, L=lovspråk):

A: Det var en helt *normal* julefest her på jobben.

L: ... (som) har vært fysisk og psykisk i stand til å utøve et *normalt* erverv i minst ett år.

A: Det er helt *nødvendig* å komme seg til frisøren nå.

L: *Nødvendige* skyssutgifter ved reiser for undersøkelser og behandling godtgjøres etter forskrifter som fastsettes av departementet.

L: Dette gjelder utgifter til *nødvendig* og *hensiktsmessig* støttebandasje.

Likevel er det ikke fritt fram for alle tolkninger i lovtekstene. Når en jurist anvender ord som *normal* eller *nødvendig*, ligger det helt andre kriterier til grunn for vurderingen enn når vi klassifiserer en julefest eller en frisyre. Det er særlig tydelig ved de rene kvalitetsadjektivene:

L: Dersom en avgjørelse strir mot *god* forvaltningspraksis, kan ...

Det må ligge andre vurderingskriterier og et annet ansvar i denne vurderingen enn i

A: Mors kjøttkaker er veldig **gode**.

De fleste dimensjonsadjektivene har altså inherente normer som tolkningen foretas ut fra i sitt overledd. Det samme er tilfelle med randsoneuskarpe adjektiv, *rødt hår* og *rød vin* gir to forskjellige rødfarger etter fysiske beregninger av lysrefleks og frekvens, normen for hårfarge er annerledes enn normen for vin, de dekker forskjellige områder på fargespekteret. Men å sette grensene for hvor brunt et hår kan være og likevel regnes som rødt, er ikke mulig. Vi relaterer mer til et kjerneområde enn til et gjennomsnitt. Kvalitetsadjektivene har normalt ikke det.

4 Modalitet

Vurderingsadjektiv kan betraktes som modaliserende utsagn. I modalteorien skiller en mellom aletisk, epistemisk og deontisk modalitet. Aletisk modalitet er den "umerka" modaliteten, der utsagn kan vurderes som sanne eller usanne påstander. Den epistemiske modaliteten er den som bygger på erfaring og kunnskap hos den som sier noe, enten eksplisitt eller implisitt (*jeg tror at / vet at*), mens den deontiske modaliteten uttrykker plikt, tillatelse, forbud eller påbud (*du skal/må/kan*). I regelgivende språk er den deontiske modaliteten viktig. Vurderingsadjektiv kan uttrykke modalitet. Det ligger noe subjektivt fortolkende i utsagn som *huset er pent*. Man karakteriserer på en bestemt måte ved å gjøre dette utsagnet. Men en slik handling kan være enten subjektiv eller objektiv. Hvis man sier *suppa er salt*, kan det tolkes som et uttrykk for min subjektive oppfatning om denne suppa, og andre ved bordet kan være helt uenig og be om å få sendt saltkaret. Men utsagnet kan også være objektivt, en ren klassifisering av forskjellige typer supper med eller uten saltinnhold. Det er dette skillet som gjør seg gjeldende mellom allmennspråk og fagspråk. Når man sier at en saksbehandling er *god*, er det en klassifiserende eller diagnostisk handling. Men når en sier at en kjøttkake er *god*, er det en beskrivende handling.

De deontiske adjektivene gir direktiver til andre om hvordan noe bør være ut fra plikt, tillatelse eller påbud. Når det etter folketrygdloven gis stønad til *nødvendig og hensiktsmessig bandasje*, ligger det her en klar antydning om at det ikke dreier seg om en hvilken som helst bandasje, men at noen typer bandasjer er tillatt og andre er forbudt (for den som vil ha sine kostnader dekket av folketrygden). Det som er interessant med koblingen av deontisk logikk og adjektivtyper, er at den deontiske kilden da ofte blir skjult. Hvem som skal foreta den vurderingen det er å avgjøre om en støttebandasje er nødvendig eller ikke, er jo et vesentlig spørsmål for den som vil ha bandasjen. På grensen til det underholdende er det når det ellers i lov om folketrygd står at man får støtte til *nødvendig jordmorhjelp*. Den deontiske kilden er her ikke den fødende, men en eller annen trygderettslig instans, den samme som vurderer om en bandasje er nødvendig.

Vurderinger er påstander om verdier, og de kan ikke vurderes som sanne eller falske på samme måte som påstander ut fra normer. En norm beskriver faktiske mønstre med indikative utsagn, og det kan bedømmes om de samsvarer med fakta. Vurderinger gjøres ut fra (psykologiske) forestillinger eller verdiinnstillinger, dvs. at de uttrykker en stillingstaken hos den som ytrer vurderingen (jf. Sundby 1974:177). Vurderinger bygger på avveininger (for/mot) og er viktige i juridisk tenkning. Man kan altså ikke avgjøre om vurderingene er sanne eller falske, men bare i hvilken grad de er holdbare eller i samsvar med egne eller allment aksepterte verdiinnstillinger. De kan ikke kontrolleres ved empiri. Dermed blir tilleggspremissene, de relevante omstendighetene, som Bierwisch kaller **kvalitetsbetingelsene**, svært avgjørende for innholdet i en vurdering og for tolkningen av den. Normsetting er avhengig av at den som ytrer normen, har nødvendig kompetanse for at normen skal være gyldig. Vi har alle rett eller kompetanse til å gi uttrykk for våre vurderinger, men handlingen blir en annen når vurderingen ytres i en lovtekst eller av en autorisert fagperson. At noen sier *han er en sjarmerende mann*, binder ikke andre til å ha den samme oppfatningen. Annerledes er det med *Dette er unødvendig jordmorhjelp* eller *dette er en hensiktsmessig bandasje*. Dersom vurderingen skal gjelde, må det være konsensus mellom sender og mottaker. Slike vurderinger har til hensikt å regulere andres handlefrihet på samme måte som andre normative utsagn. Dermed er det naturlig at det blir bare svært få vurderingsadjektiv som forekommer i lovtekstene. Det er bare de vurderingsadjektivene som kan omsettes til normer, som er anvendbare i juridiske tekster. Slike normsettende vurderingsadjektiv må appellere til noe det er allmenn enighet om - derfor blir de såkalt frekvensielle vurderingsadjektivene som *normal*, *vanlig*, *særs* typiske i lovspråk og mye annet fagspråk. Sammenlikning er et svært alminnelig forskningsgrep. Vurderingsadjektiv som betegner relativ frekvens, gir på grunn av referansen til det allmenne skinn av at de uttrykker noe objektivt. Men det gjelder ikke alle frekvensielle adjektiv. Man kan neppe tenke seg ord som *enestående* eller *underlig* anvendt i en lov, selv om de semantisk også uttrykker noe som er relatert til frekvens. Konnotasjonene for disse adjektivene er annerledes enn for *vanlig*, *særs*, de uttrykker en subjektiv vurdering i tillegg til den frekvensielle betydningen.

5 Juridisk fagspråk som kommunikasjonsmiddel

I fagspråk kan ubestemte adjektiv bli gitt presist innhold, slik som man i fysikken definerer fargeadjektiv ved hjelp av frekvensen på lysbølgene fargene sender ut. Fargeadjektivene er da ikke lenger ubestemte eller randsoneuskarpe, men presise, og vi har beveget oss bort fra allmennspråket over i fagspråket, der presisjon er nødvendig, men altså bryter med allmenne språkregler. Det er derfor vi ofte blir så forvirret over fagspråk, vi tror de følger de vanlige språkreglene for presisjon, men så viser det seg at reglene er brutt eller endret med et spesielt formål for øye. Da blir det laugsspråk, det språket hanseatene i Bergen brukte når de ville snyte strilene på brygga. De la inn spesielle tolkninger og regler som bare de selv kjente til, i tillegg til at de brukte sitt eget nedertyske språk, og dermed ble strilene ofte grundig lurt.

Mange fag og bransjer beskyldes for noe av det samme i dag, og det med rette. Juristene og andre saksbehandlere i forvaltningen er ikke unntatt her.

Fagspråk er først og fremst utviklet som redskap for kommunikasjon mellom fagfolk, det noen kaller ekspertspråk. Når det gjelder vage ord og uttrykk, har man innen jussen spesielle tolkningsstrategier. Problemet med slike spesielle strategier er at det lett oppstår misforståelser utenfor fagmiljøet. Filosofen Arne Næss peker på at formuleringer bør være tilstrekkelig presise for sitt formål. Det vil si at man ikke skal eller bør være helt presis ved enhver anledning. Presisjonen må ha betydning for tolkningen av utsagnet. Presise uttrykk er som oftest lengre enn upresise, og krever mer av leseren. Næss sier om tolkningsproblematikken ved presisering:

Det hjelper lite med en formulering som blant sakkyndige er et meget nøyaktig uttrykk for en påstand, hvis det publikum den er henvendt til, ikke forbinder noen mening med den.
(Næss 1975:32)

Den "enkleste" form for vaghet er tvetydighet. Som regel vil kontekstutfylling løse opp tvetydighet:

- a) Med lov skal landet bygges.
- a1) Med lov og rett skal landet bygges.
- a2) Med takk og lov skal landet bygges.

Uskarphet forekommer ved målsangivelser der måleinstrumentene ikke er fine nok (Russell 1923). Målsangivelser er enten potensielt ubestemte eller ubestembare, og et uttrykk regnes som uskarpt hvis det ikke kan anvendes med full presisjon og full sikkerhet samtidig. Ved målsangivelser i allmennspråk er det implisitt en ganske stor toleranse for unøyaktighet som retter seg etter de instrumentene en har til rådighet. Det er ingen grunn til å operere med finere nyanser enn det som får konsekvenser i bruk. Toleransen er altså funksjonell og kontekstavhengig. I vanlig menneskelig kommunikasjon danner sansenes oppfatningsevne en slags toleransegrense, og det klarer man seg med for dagliglivets behov. Det er f.eks. en generell regel at det ikke er lov å kjøre bil i alkoholpåvirket tilstand. Men fordi det kan påvises alkoholemengder i blodet uten at man bevisst har inntatt alkohol, regnes det som for strengt å kreve 0,0 promille alkoholkonsentrasjon i blodet for at det skal være lovlig å føre en bil. Grensen for tillatt promille er noe forskjellig for forskjellige land, avhengig av lokal alkoholpolitikk og muligens holdninger til hvor strengt lover skal håndheves, altså fins det kulturelt bestemte kontekstavhengige tolkninger. Det trengs fine måleinstrument for å avgjøre om en person skal regnes som alkoholpåvirket eller ikke, men vanligvis er det et slingringsmonn mellom ønskelig og realiserbar nøyaktighet. Ved bilkjøring er dette slingringsmonnet i Norge for tiden mellom 0,0 og 0,2 promille alkoholkonsentrasjon i blodet. Uansett om en person føler seg helt klar i hodet og vel skikket til å kjøre bil, nytter det ikke å argumentere ut fra det, om man blir tatt for "fyllekjøring".

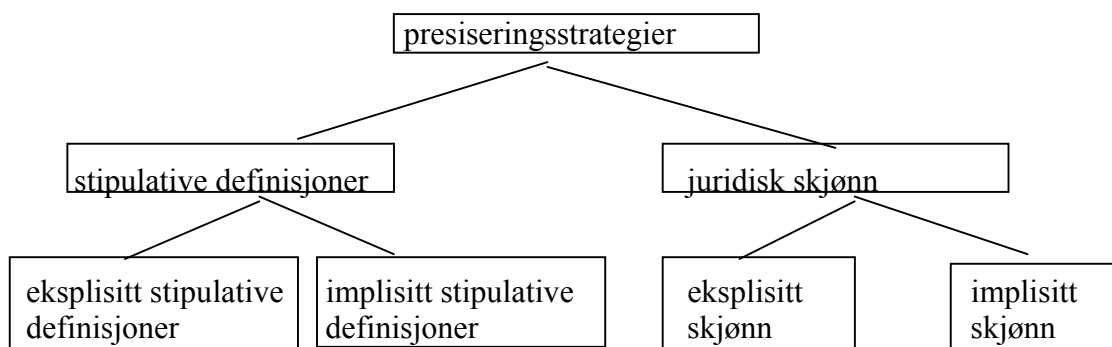
Bare diskontinuerlige, diskrete mål tillater presise og sikre utsagn i allmennspråk: *Beløpet må betales snarest.* Utsagnet kan lett presiseres fordi det fins naturlige, diskrete måleenheter, nemlig dager, som er skilt med netter: *Beløpet må betales innen 21 dager.* Det er forholdsvis få fenomener som er av slik naturlig, diskret karakter. Om noe oppfattes som et kontinuum eller som et sett av diskrete elementer, er dessuten forbundet med epistemiske og erkjennelsesteoretiske komplikasjoner, blant annet tolkerens kunnskap om verden og om fysiske forhold. Uansett hvor nøyaktig man går til verks med å presisere de ubestemte begrepene, er som oftest bare sannsynlighetsutsagn mulig. Filosofen Duhem formulerer dette

slik:

There is a sort of balance between precision and certainty: one cannot be increased except to the detriment of the other.
(Duhem 1904:178, referert i Pinkal 1985:213)

Presise mål forutsetter ikke bare velavgrensethet, men også stabilitet. Tolkning av vaghet vil være forskjellig fra individ til individ. Sammenfallet i vurdering vil sannsynligvis være større mellom forskjellige personer når de vurderer kvantitet enn når de vurderer kvalitet. Det er derfor vanskeligst å sette opp standardmål ved vurderingsadjektivene, da egenskapen de betegner, ikke kan måles etter en objektivt definert skala, slik som ved dimensjonsadjektivene, jf. følgende eksempel fra lov om folketrygd, § 3-8. 1: *Arbeidsgiver som har få arbeidstakere i sin tjeneste kan mot særskilt avgift delvis forsikre sitt ansvar for sykepenges etter § 3-5 nr. 2.* Strengt tatt vil *få* kunne omfatte bare én arbeidstaker, muligens to. Men det er uklart hvor stort antall adjektivet kan omfatte.

I allmennspråk legger vi ofte til et adverb for å presisere et vagt adjektiv: *Hun er ganske høy.* Det er det også mange eksempler på i lovspråk, som i *særlig lav tidligere inntekt, særlig stort samlet sykefravær.* Når konteksten er mangelfull, anvendes forskjellige rekonstruksjonsmuligheter, det som jeg har kalt juridiske presiseringsstrategier. Da forlater fagekspertene de allmennspråklige tolkningsstrategiene. For juristene fungerer presiseringsstrategiene egentlig som et system for tolkningsforenkling. De forskjellige strategiene kan oversiktlig skisseres i et tredidiagram. Tolkningsforenklingen er sterkest til venstre i figuren, og gir en glidende overgang mot mindre forenkling og mer presiseringsforskyvning mot høyre i figuren, fra den helt spesifiserte tolkningen av de ubestemte adjektivene i de regelgivende tekstene (*passende frist er tre måneder*) via forskjellige gråsoner til de helt uspesifiserte, kalt implisitt skjønn.

To dimensjoner kan brukes for å klassifisere presiseringsstrategiene: eksplisittethet og definittethet, dvs. om det er tydelig tegn i teksten på at en spesiell presiseringsstrategi skal anvendes, og om det er gitt en avgrenset presisering som klargjør det ubestemte, eller om det bare er en delvis eller uklar avgrensning.

En stipulativ definisjon kan ofte være en ekstensjonal definisjon, som her i lov om folketrygd, § 2: *Avgjørelse som gjelder ansettelse, oppsigelse, suspensjon, avskjed eller forflytting av offentlig tjenestemann, regnes som enkeltvedtak.* Denne helt spesielle tolkningsstrategien for juridiske tekster svarer til det som kalles koblingsord. Da settes vanlige allmennspråklige tolkningsmekanismer der tekstuell eller situasjonell kontekst gir meningen, til side, og den "juridiske konteksten" trer inn i stedet. Slike koblingsord er ofte ord hentet fra allmennspråk.

De er altså ikke termer i vanlig forstand, men en type neosemantisering med terminologisk hensikt. Disse ordene skal kobles til en annen juridisk kontekst der de har fått en stipulativ definisjon, f.eks. "ekteskap" (jf. Bing 1986:139). Det er de juridiske avtalene som inngås ved et ekteskap, som da er aktuelle, ikke de moralske eller praktiske eller psykologiske sidene ved et samliv mellom mann og kvinne, som man tenker på i allmennspråket. At reglene er spaltet opp og kodifisert i forskjellige regelgivende tekster, gjør at lekfolk ikke lett ser hvilken regel som gjelder i ethvert tilfelle.

Legaldefinisjoner innebærer at en generell term kvalifiseres autoritativt og derved bestemmer anvendelsesområdet for alle de regler som bygger på denne termen. De fleste stipulative legaldefinisjoner forekommer ved substantiv, særlig når fenomeners ekstensjon skal fastsettes innenfor en konkret juridisk sammenheng, men også adjektiv kan gis eksplisitt stipulativ definisjon, som i lov om folketrygd § 1-2.3: *Med boreplattform forstås enhver innretning, herunder fartøy, som har utstyr for boring etter undersjøiske naturforekomster.* I de tilfellene der vagheten ikke presiseres, men utsettes til en avgjørelse som skal skje i en annen sammenheng, er det ikke forsøk på definisjon i det hele tatt. For at en slik utsettelse skal oppfattes, må det gis språklige signaler som markerer presiseringsforskyvningen. Det foreligger da en skjønnsappell, som markerer behovet for en vurderingsbasert avgjørelse med utgangspunkt i de konkrete situasjonene eller kontekstene regelen anvendes i, jf. lov om folketrygd § 7-8: *Hvis særlige forhold gjør det rimelig, kan Rikstrygdeverket fravike dette vilkår.* Her er det bevisst bruk av vage uttrykk som har pekere til den verden eller situasjon der regelen skal anvendes. Det betyr at lovfortolkeren skal veie pro et contra ut fra situasjonelle forhold i det enkelte tilfelle når vurderingen tas. Det gjøres her eksplisitt ved at vurderingen skyves fram til det konkrete tilfellet, slik at omstendighetene rundt, det juristene kaller reelle hensyn, kan legges til grunn. Det endelige formålet med skjønnsappell er å subjektivisere de avgjørelsene som tas med utgangspunkt i reglene. Det vil si at den juridisk kyndige skal foreta en vurdering på spesielle premisser de finner i tilgjengelige rettskilder, som tidligere liknende saker, lovens intensjon osv. De gir ikke operasjoner på språket som resultat, men på virkeligheten.

Når det skal anvendes skjønn, kompenseres det for mangelfull kontekstspesifisering ved å gå til andre lover og forarbeider for å rekonstruere ordningskildene, eller til tidligere avgjørelser med liknende problemstillinger for å finne hjelp til å fylle ut modalbasen, det som i juridisk terminologi kalles "utvidende tolkning og analogisk lovanvendelse". Allmennspråkbrukere må imidlertid klare seg med den vanlige, leksikalske betydningen. Når det i et juridisk utsagn foreligger en implisitt skjønnsappell, er det fare for at avvikende tolkning kan finne sted, det blir en spenning mellom alminnelig språkbruk og juridisk språkbruk.

Et utsagn som implisitt forutsetter en juridisk lese måte, dvs. en spesiell juridisk presiseringsstrategi, kan dermed være årsak til tolkningsforskjeller mellom allmennleser og ekspertleser. Særlig gjelder det når upresise adjektiv skal tolkes i lys av andre juridiske bestemmelser. Da fungerer adjektivet som et koplingsord i juridisk terminologi, men det kan for allmennleseren være uklart at det foreligger en slik regelkopling, og det ubestemte adjektivet blir i beste fall tolket som en appell til skjønn. Dersom det etter juridisk lese måte også faktisk foreligger en skjønnsappell, kan det likevel være uklart om det appelleres til normalskjønnet eller til juristskjønnet, som ligger nær opp til situasjonen med regelkopling. Skjønnsappell kan medføre uklarhet om skjønnet kan utøves fritt av vurderingsinstansen, eller om modalbasen har en større rolle. Etter juridisk tenkemåte er det oftest modalbasen som skal tillegges vekt, mens en allmennleser kan komme til å forskyve vekten mot vurderingsinstansen. Jo mer implisitt skjønnsappellen er, jo større mulighet er det dessuten for feil valg av vurderingsinstans og derav følgende tolkningsdiskrepans.

Det er ikke mulig å trekke noe skarpt skille mellom eksplisitt og implisitt definisjon, skillet er blant annet avhengig av den ukjente variabelen som utgjøres av leserens kjennskap til

juridisk språk og juridiske resonneringsmåter. Det som for noen fortøner seg som en vanlig opplysning eller tom frase, vil andre kunne tolke som en klar henvisning til en annen regelgivende tekst. Likeledes vil det være en gråsoner mellom stipulativ definisjon og skjønnsappell. Skjønnsappell foreligger der avgjørelsen forskyves til den enkelte konkrete avgjørelse og ikke blir spesifisert i lovteksten. Delvis spesifisering ligger dermed i en gråsoner mellom stipulativ definisjon og skjønnsappell. Når tolkning forutsetter juridisk innsikt og kjennskap til rettskildefaktorene, forblir kvalitetsparameteren ubestemt i de regelgivende tekstene for allmennleseren. Allmennspråklig og fagspråklig tolkning blir dermed forskjellig, nærmest med nødvendighet.

Ved helt implisitt skjønnsappell er det ikke avklart hvem som er vurderingsinstansen, og det er ofte også uklart hvilke premisser som vurderingsinstansen skal legge til grunn for vurderingen. Det kan følgelig skje at regelgiver og lovanvender eller juridisk kyndig leser og allmennleser tolker ut fra forskjellige ordningskilder. Så upresise utsagn har svak regelgivende kraft, særlig dersom de er rettet mot det allmenne publikum, f. eks. i en holdningslov.

Utgangspunktet for formuleringene i de generelle lovtekstene har sannsynligvis oftest vært et konkret tviste- eller tvilstilfelle, slik det var i kasuistisk lovgivning. Modalbasen er da kjent, og det er den som gir premissene for tolkning av ordningskilden. Dersom flere liknende rettslig interessante tvilstilfeller opptrer i et visst omfang, er det rasjonelt å formulere en regel. Den språklige teknikken er da å redusere i modalbasen slik at den blir så generell at den passer på flest mulige tilfeller. Dermed blir resultatet en generell eller implisitt modalbase der flere mulige verdener blir tilgjengelige. Kunsten for lovgiverne er å gi nettopp så mye informasjon i modalbasen at den for en allmennleser ikke synes å være tom, for da blir ikke utsagnet tolkbart. Den må heller ikke være så åpen at mulige verdener som ikke er tilsiktet, blir regnet som grunnlag for å anvende en regel. Lovanvenderen må ved lesning rekonstruere en modalbase for å tolke setningen, og dersom konteksten ikke gir nok spor for en slik rekonstruering, ligger det an til mange tolkningsforskjeller. På den andre siden er målet ikke å være for spesifikk slik at mange tilfeller faller utenom de forhold regelen er ment å omfatte. Det beste er om lovtekstene kan gi en antydning om hvordan modalbasen kan utfylles, og den vanligste måten å gjøre det på, er eksplisitt å gi et eksempel. Ut fra dette eksemplet må lovanvenderen kunne trekke slutninger om liknende tilfeller (induktiv definisjon). Om teknikken skal fungere etter sin intensjon, må eksemplet illustrere en typisk tolkningsmulighet.

Ved lesning av en regelgivende tekst kan problemer oppstå for allmennleseren på grunn av at konteksten er mangelfull. Hovedproblemene som juridisk fagspråk forårsaker, er følgende:

- 1 Det kompenseres for den mangelfulle konteksten ved eksplisitte brudd på presiseringsforbudet.
- 2 Det anvendes spesielle juridiske presiseringsstrategier for tolkningen, men de er ikke antydning eksplisitt. Man må være spesielt skolert for å oppdage at vanlige tolkningsregler ikke skal gjelde.

Litteratur

- Bing, J. 1986. Om tolkning av enkeltord - særlig i lovtekst. I: T.Dahl/A.Holt/H.Skard (red.): *Rettferdighet og styring: En studenthilsen til Torstein Eckhoff*. Oslo
- Bierwisch, M. & E. Lang. 1987. *Grammatische und konzeptuelle Aspekte von Dimensionsadjektiven*. Berlin.
- Duden. 1989. *Deutsches Universalwörterbuch A-Z*. Mannheim, Wien, Zürich
- Gyldendals røde ordbøger: *Fremmedordbogen*, København 1969
- Fjeld, R.V. 1995. *Om semantisk klassifisering av adjektiv*. I: Maal og Minne Nr. 1-2, 1995. Oslo

- Fjeld, R.V. 1998. *Rimelig ut fra sakens art. Om tolkning av ubestemte adjektiv i regelgivende språk*. Upublisert doktoravhandling, HF-fakultetet, Univ. i Oslo
- Longman. 1992. *Dictionary of English Language and Culture*. Essex
- Næss, A. 1975. *En del elementære logiske emner*. Oslo
- Pinkal, M. 1985. *Logik und Lexikon*. Berlin
- Russel, B. 1923. *Vagueness*. I: Australasian journal of (psychology) and philosophy.
Sydney
- Sundby, N.K. 1974. *Om normer*. Oslo
- Wangenstein, B. & M. Landrø. 1986. *Bokmålsordboka*. Oslo